

Дмитрій Ніколайчук

аспірант, відділ історії України XIX – початку XX ст.,
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна), nikolaychuk800@gmail.com

КИЇВСЬКА ГУБЕРНСЬКА АДМІНІСТРАЦІЯ ТА УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ (НА ПРИКЛАДІ ІСТОРІЇ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ВІДДІЛУ РОСІЙСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА)

У статті аналізується діяльність київської губернської адміністрації та ставлення окремих її представників до українського національного руху середини 1870-х років на прикладі історії Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Автор розкрив взаємини між губернською адміністрацією краю та київськими українофілами у другій половині XIX ст. Досліджено основні причини запровадження ряду змін у діяльності місцевої адміністрації (збільшення чиновницького апарату, запровадження нових посад та інституцій) другої половини XIX ст. Разом з тим, автором визначено те, що київська губернська адміністрація в середині 1870-х років зазнає значних структурних змін, які в умовах активізації наукової, громадської, культурно-освітньої діяльності представників українського національного руху першої половини 1870-х років, мали посприяти повноцінному виконанню нею своїх адміністративно-контролюючих та організаційно-розпорядчих функцій.

Ключові слова: київський цивільний губернатор, губернське правління, чиновник, Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, III Археологічний з'їзд, М. Гессе, О. Дондуков-Корсаков.

Висвітлення становища київської губернської адміністрації періоду діяльності Південно-Західного відділу Російського географічного товариства (далі ПЗВРГТ) має актуальне значення для цілісного розуміння державотворчих процесів на території України, їхнього впливу на розвиток українського національного відродження, історико-культурні та наукові традиції українського народу. У другій половині XIX ст. одним з таких

осередків стає ПЗВРГТ, діяльність якого сприяла популяризації здобутків українського народу та підвищенню рівня національної самоідентифікації українців.

Мета дослідження полягає у спробі дослідити діяльність київської губернської адміністрації та ставлення окремих її представників до українського національного руху середини 1870-х років на прикладі історії Південно-Західного відділу Російського географічного товариства.

Історіографію питання, головним чином, представлено нечисленними працями, які висвітлюють лише загальні аспекти проблеми. Деякі аспекти функціонування та діяльності київської губернської адміністрації висвітлено в дослідженнях вітчизняних вчених, зокрема М. Казьмирчука¹, Д. Ніколайчука², О. Рєнта³, Ф. Савченка⁴, В. Шандри⁵, а також у роботах зарубіжних

¹ *Казьмирчук М.* Соціально-економічний розвиток Київської губернії (1861–1917 рр.). Київ: Логос, 2011. 399 с.

² *Ніколайчук Д.* Київські імперські очільники і «українське мовне питання» (до 140-х роковин видання Емського указу) // Український історичний збірник. 2016. Вип. 19. С. 98–111. *Його ж.* Генерал-губернатор О. М. Дондуков-Корсаков в оцінці російського історика О. Міллера // Драгоманівські історичні студії: зб. наук. праць молодих істориків / відп. ред. і упор. О. Потильчак, І. Ветров, Ж. Іщенко, О. Сушко. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. 2015. Вип. 3 (7). С. 219–227.

³ *Рєнт О.* Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). Київ: Інститут історії України НАН України. 2003. 340 с.

⁴ *Савченко Ф.* Заборона Українства 1876 р.: до історії громадських рухів на Україні 1860–1870-х рр. Українська академія наук. Харків; Київ: Державне видавництво України. 1930. 414 с.

⁵ *Шандра В.* Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX ст. Київ: Інститут історії України НАН України. 2005. 427 с. *Її ж.* Проблеми управління Правобережною Україною: Київське генерал-губернаторство за О. М. Дондукова-Корсакова (у 1869–1878 рр.) // Проблеми історії України XIX–XX ст. Київ: Інститут історії України НАН України. 2006. Вип. 6. С. 193–213.

науковців – О. Міллера⁶ та колективній монографії сучасних російських дослідників «Западные окраины Российской империи»⁷. Важливими напрацюваннями з проблеми, яку ми розглядаємо, є дослідження, присвячені роботі ПЗВРГТ та діяльності її членів. Так, окреслена проблема частково висвітлюється у працях І. Коляди⁸, В. Милька⁹, Л. Чорної¹⁰.

Джерельну базу нашого дослідження становлять нормативно-правові акти та розпорядження імператора, міністерства внутрішніх справ, яким безпосередньо були підпорядковані губернські управлінські інституції; матеріли діловодства Київського губернського правління й губернської адміністрації, що містяться у фондах Державного архіву Київської області та Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (далі ЦДІАК України). Окрему категорію джерельної бази нашого дослідження становлять документи особового характеру (мемуари, спогади, щоденники, листування) М. Драгоманова, М. Костомарова, В. Новицького. На сьогодні не існує спеціального

⁶ *Миллер А.* «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века). Санкт-Петербург. «Алетейя». 2000. 260 с.

⁷ *Бережная Л., Будницкий О., Долбилов М. и др.* Западные окраины Российской империи. Москва: Новое литературное обозрение, 2006. 608 с.

⁸ *Коляда І.* Українська інтелігенція в Росії: суспільно-політична та соціально-культурна діяльність (друга половина XIX – початок XX ст.). Київ. 2010. 400 с. *Його ж.* Націокультурна діяльність української інтелігенції в умовах суспільно-політичних трансформацій 70–80-х рр. XIX ст. // Вісник Прикарпатського університету. Серія «Історія». 2011. Вип. 20. С.17–25.

⁹ *Милько В.* Фольклористичні студії в діяльності Південно-Західного відділу Імператорського Російського географічного товариства // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Київ. 2008. Вип. 15. С. 246–253.

¹⁰ *Чорна Л.* Південно-Західний відділ Російського географічного товариства і його роль в українському національному відродженні. Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Одеса. 2005. 19 с.

дослідження, де б комплексно висвітлювалася заявлена проблема.

Автором вперше зроблено спробу проаналізувати вплив діяльності представників українського національного руху першої половини 1870-х років на становище київської губернської адміністрації, що становить новизну нашого дослідження.

Упродовж 1870–1880-х років відбувався подальший процес суспільних трансформацій, започаткований «добою великих реформ». Цей період відзначається загальноімперським суспільним пожвавленням. Водночас оголилися численні суспільні проблеми й класова обмеженість, поміркованість, непослідовність реформаторів, які робили поступки консервативним колам¹¹.

Українська інтелігенція в середині 1870-х років змогла зосередити свою творчу потугу в легальній імперській інституції, що розширила ресурсні й пропагандистські можливості освіченого українства. Тому важливе значення в процесі активізації українського руху мала ініціатива як громадівців (П. Чубинського, П. Єфименка, М. Драгоманова), так і деяких громадських діячів (члена Державної думи П. Галагана, М. Юзефовича та ін.), підтримана київським генерал-губернатором О. Дондуковим-Корсаковим, про відкриття в Києві в 1873 р. Південно-Західного відділу Російського географічного товариства¹². О. Дондуков-Корсаков бачив його функції у формі головного статистичного комітету для цілого краю, який би не займався дослідженням лише археології та археографії, оскільки при Київському університеті св. Володимира вже існували установи для вивчення археології та нумізматики й діяла Київська археографічна комісія.

Завданням новоствореного відділу було «собирать, обрабатывать и распространять в России географические, этнографические и статистические сведения» та займатися «преимуще-

¹¹ *Коляда І.* Націокультурна діяльність української інтелігенції в умовах суспільно-політичних трансформацій 70–80-х рр. XIX ст. С. 17.

¹² Там само. С. 19.

ственно изучением губернии Киевского учебного округа»¹³, про що говорилося у головному програмному документі – «Положенні о Юго-Западном отделе Императорского Русского Географического Общества». Василь Новицький, керівник Київського губернського жандармського управління, так згадував про створення осередку: «В ноябре месяце 1872 года в Киеве возник отдел Русского географического общества, наименованного Юго-Западным, имевшим целью изучение края в статистическом и этнографическом отношении. Открытие действий отдела состоялось в присутствии главного начальника края, который весьма сочувственным словом приветствовал новое учреждение и затем представил избранных им вице-президента и членов на утверждение правительства»¹⁴.

Фактичний контроль над діяльністю установи опинився у руках українофілів-громадівців. Відділ розгорнув широку дослідницьку роботу в різних місцевостях України, його зусиллями було видано 2 томи «Записок Юго-Западного отдела Императорского Русского географического общества» (т. 1. К., 1874; т. 2. К., 1875), в основу яких лягли підготовлені членами відділу наукові реферати. 2 березня 1874 р. проведено Київський одноденний перепис й видано його результати – «Киев и его предместья: По однодневной переписи 2 марта 1874 г., произведенной и разработанной Юго-Западным отделением Императорского Русского географического общества» (К., 1875); підготовлено до друку видання праць М. Максимовича, зібрано цінні етнографічні матеріали та колекції тощо¹⁵. Михайло

¹³ *Коляда І., Коляда Ю.* Сонце української музики. М. Лисенко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 50.

¹⁴ *Новицький В.* Воспоминания тяжелых дней моей службы в корпусе жандармов [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://dugward.ru/library/novickiy/novickiy_vospominaniya_tyajelyh_dney.html#009

¹⁵ *Любченко В.* Російського географічного товариства Південно-Західний відділ // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 296.

Драгоманов, побувавши на засіданні відділу 23 вересня 1873 р., так занотував у «Автобіографії» свої враження: «В Києві я застав чималий рух українців. Старші чинили зерно нововідкритого «Юго-Западного Отдела Географического Общества», студенти збиралися у гуртки і працювали над українським словником, подумували і про популярні книжки»¹⁶.

Велику допомогу ПЗВРГТ надав у підготовці та проведенні у Києві III Всеросійського археологічного з'їзду (серпень 1874 р.), скликаного за ініціативою професорів і викладачів університету св. Володимира. Більшість його членів брала активну участь у розробці програми з'їзду, складанні основних питань для наукових дискусій, а також у проведенні археологічних та етнографічних екскурсій, виставок. На з'їзді діячі ПЗВРГТ прочитали десять рефератів¹⁷.

У 1873 р. беручи участь у підготовці III Археологічного з'їзду, М. Костомаров так згадував у «Автобіографії» про своє перебування у Києві: «Я простился с бывшим жилищем запорожских казаков и отправился в обратный путь в Екатеринослав, а через неделю по Днепру в Киев, куда должен был спешить по командировке от Археологической комиссии для присутствия в предварительном комитете, собиравшемся в Киеве, по устройству Третьего археологического съезда, назначенного в этом городе на 1874 г. На другой же день в университете св. Владимира начались совещания членов предварительного комитета под председательством графа Алексея Сергеевича Уварова и продолжались девять дней. Намечены были темы рефератов, предполагавшихся к чтению на съезде; назначено разделить съезд на отделения; предположено, кроме обычных заседаний, дать членам возможность осмотреть все памятники киевской старины, сделать примерную раскопку курганов в

¹⁶ *Коляда І.* Михайло Драгоманов. Апостол правди, науки і свободи. Київ: Інститут історії України НАН України. 2016. С. 82.

¹⁷ *Петрук Н.* Південно-Західний відділ Російського географічного товариства в суспільно-політичному русі України у другій половині XIX ст.: автореф. дис. ... кан. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2001. С. 17.

одной из окрестностей Киева и совершить путешествие по Днепру вверх до Вышгорода и вниз до Канева»¹⁸.

Наступного, 1874 р., М. Костомаров був у Києві, уже беручи участь у засіданнях цього з'їзду. Учений зазначив у своїй «Автобіографії»: «В последних числах июля с этой дачи я отправился в Киев на археологический съезд, назначенный с 1 по 20 августа, оставивши матушку на даче и предоставив ей перебраться в конце августа на отделанную нашу городскую квартиру. Третий археологический съезд из всех происходивших до сих пор был самый замечательный и интересный»¹⁹.

Правила з'їзду передбачали роботу восьми відділень. М. Костомаров був затверджений головою відділення історичної географії й етнографії. Микола Іванович прочитав на цьому з'їзді реферат «Об образовании княжеской дружины, о ее значении в древнее время и о ее изменениях в последующем быте русского народа». Аліна Костомарова (Крегельська), яка слухала його виступ у переповненому публікою залі університету, згадувала: «Когда наступила очередь Н.[иколая] И.[вановича] читать свой реферат и он подошел к кафедре, дружные рукоплескания раздались в зале и не смолкали долго. Н.[иколай] И.[ванович] глядел словно вдаль, но, видимо, был взволнован. Да и разве возможно было оставаться безучастным к выражению ему почтения и признания за ним права на почетное место в среде ученых и литераторов, особенно же в стенах того университета, где в молодых летах он блистательно начинал свою профессию, которой лишился, не смея и мечтать о ее возвращении»²⁰.

Важливими для дослідження ставлення київської губернської адміністрації до діяльності ПЗВРГТ та роботи III Археологічного з'їзду є спогади М. Костомарова про атмосферу, в якій проходив III Археологічний з'їзд. М. Костомаров, зауважив, що пересічному слухачеві було зрозуміло і мало здатися цілком природним і, так би мовити законним, що на київському

¹⁸ *Костомаров Н.* Автобиография [Електронний ресурс] Режим доступу: http://dugward.ru/library/kostomarov/kostomarov_avtobiografia.html

¹⁹ Там же.

²⁰ Там же.

археологічному з'їзді історична народна поезія козацького періоду становила один із найбільших предметів наукового опрацювання. Але не так розглядали це проурядові газети, що звикли скрізь вишукувати політичні наміри щодо сепаратизму українофілів, і навіть там, де, мабуть, дивно було їх шукати. Так, «по окончании съезда в киевской газете «Киевлянин» начались печататься разные толки об украинофильстве, приписывались референтам, читавшим о малорусской поэзии, посторонние цели; с их голоса о том же заговорили столичные газеты, особенно «Голос», так что сам противник киевских ученых на съезде профессор Миллер принужден был стать в печати защитником своих бывших противников. Подозрения, взводимые тогда на киевских ученых, были до крайности неуместны и вредны в том отношении, что на будущее время стесняли свободу выбора предметов, касавшихся местной истории, литературы и этнографии: после того каждому становилось опасно пуститься на съездах в толкования о подобных предметах науки, чтобы не подать повода к подозрениям в подобном роде, а между тем, если археологические съезды предположено собирать по очереди в разных краях России, то, естественно, надобно ожидать и желать, чтобы наибольшая и наилучшая часть рефератов относилась к предметам местной истории и археологии. Я со своей стороны выразил участие свое на этом съезде чтением реферата об образовании княжеской дружины, о ее значении в древнее время и о ее изменениях в последующем быте русского народа. Этот реферат не был напечатан, и самая рукопись моя оказалась затеряною»²¹, – згадував М. Костомаров.

Такого ж погляду на діяльність ПЗВРГТ та завдання ІІІ Археологічного з'їзду дотримується імперський чиновник, керівник Київського губернського жандармського управління В. Новицький, описуючи своє бачення настроїв та атмосфери, що панувала у київському інтелектуальному середовищі української національно свідомої інтелігенції: «Однодневная перепись киевского населения, произведенная 2 марта 1874 г. под исклю-

²¹ Там же.

чительным надзором и руководством членов отдела [мається на увазі ПЗВРГТ – Д. Н.], не обошлась тоже без проявления украинофильской тенденциозности в том именно, что лица, которым была поручена поверка подворных ведомостей о жителях г. Киева, прибегали к разным изворотам для того, чтобы увеличить цифру малороссийского элемента на счет цифр других русских племен. Те же самые проявления были замечены во время археологического съезда, и задача украинофильцев – сосредоточить преимущественное внимание прибывших в Киев гостей на памятниках старины и других предметах бытовой жизни малорусского племени – увенчалась полным успехом, который выразился в горячих возражениях против реферата Миллера о сродстве малорусских дум с великорусскими былинами. Доставленный в Киев из глубины украинских степей старец-бандурист Остап Вересай, последний экземпляр славных некогда бандуристов, своими поэтическими песнями и типическим обликом немало, в свою очередь, способствовал возбуждению симпатии к отжившей свой век гетманщине, воспевая в домах свои думы»²².

Про тогочасну «політичну» атмосферу в Києві після археологічного з'їзду свої міркування висловив краківський учений Станіслав Тарновський. Згадуючи про численні переслідування та факти репресій після з'їзду, С. Тарновський писав: «Свіжі арести, тайною покриті, викликали тут значне вражіння. Ув'язнено не Поляків, а Українців, дехто впевняє, що й Росіян також. Перший здогад такий, що відкрито конспірацію соціально з ціллю незалежної України, без царя і Росії, без шляхти чи польської, чи російської... Нині український люд пам'ятає козаччину, але українського патріотизму не відчуває... Але як він колись лишиться сам, як знайдеться точка зближення і порозуміння поміж ним, а сею мрійливою інтелігенцією доктринерською, утопійною, котра нині здобувається на заговори, певне не дуже грізні, але в такому разі, очевидно, набере сили, який тоді оборот возьме будучина сего краю, що він з него зробить? Річ ясна, що не викреше він тут Польщі. Може колись

²² Новицький В. Указ. соч.

другу Литву... що дай Боже, але як, коли, чи, чи..?»²³. М. Грушевський також відмічає складне внутрішнє становище після проведення III Археологічного з'їзду: «Археологічний з'їзд 1874 р., – пише М. Грушевський, – що дійсно випав блискучою маніфестацією наукових засобів і аргументів українства, роздразнивши ним його ворогів, пхнув їх до нових «засобів боротьби»... Масові арести соціалістів, які пішли тоді в Росії, вхопили декого з Українців і дали нагоду «Киевлянинцям» прийти сюди українство взагалі»²⁴.

Варто також відмітити, що ставлення київської імперської адміністрації до українського питання у середині 1870-х років було неоднозначним. Зокрема, київський, подільський та волинський генерал-губернатор князь О. Дондуков-Корсаков був політиком прагматичного мислення, який мав власні погляди на ситуацію та намагався вирішувати проблеми комплексно, а не «точковими» заходами. Водночас варто зауважити, що О. Дондуков-Корсаков був чиновником «самого кваліфіцированного и изощренного среди высших сановников противников украинофильства»²⁵, діяльність якого мала сприяти подальшій асиміляції українців, їхній остаточній інтеграції в імперську модель і виключала будь-який самостійний національний розвиток. Але на відміну від інших, генерал-губернатор прагнув це здійснювати «м'яко», не радикально, заходами, які б не викликали активного спротиву та неприйняття²⁶.

Київський цивільний губернатор М. Гессе на відміну від свого шефа, О. Дондукова-Корсакова, у мовному питанні та ставленні до діяльності київських громадівців займав менш

²³ Савченко Ф. Заборона Українства 1876 р.: до історії громадських рухів на Україні 1860–1870-х рр. С. 59.

²⁴ Грушевський М. З починів українського соціалістичного руху. Мих. Драгоманов і женеvський соціалістичний гурток. Відень, 1922. С. 33.

²⁵ Миллер А. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века). С. 210.

²⁶ Ніколайчук Д. Київські імперські очільнику і «українське мовне питання»... С. 106.

ліберальну позицію. У цьому контексті важливим є той факт, що, коли М. Гессе звернувся до О. Дондукова-Корсакова 29 липня 1876 р. із запитом про доцільність вилучення з книгарень ще не розпроданих українських книг, виданих до Емського указу, то на таку ініціативу свого підлеглого генерал-губернатор відповів резолюцією: «Не отвечать»²⁷. На наш погляд, маючи відмінну позицію у ставленні до українського питання, О. Дондуков-Корсаков не хотів форсувати події, викликаючи різко негативну реакцію у середовищі київської інтелектуальної національно свідомої еліти. Ба більше, положення Емського указу не вимагали таких дій від місцевої адміністрації²⁸.

Активізація українського національного руху у середині 1870-х років стала одним із чинників, які обумовили зміни у кадровій політиці київського цивільного губернатора. М. Гессе вирішив скористатися ситуацією, що склалась з необхідністю виконати монаршу волю, і прагнув збільшити свій особовий штат, зокрема кількість чиновників з особливих доручень.

Не відмовився б М. Гессе від запровадження ще однієї інституції у системі влади київського цивільного губернатора – особового інспектора для нагляду за книжковою торгівлею. При цьому М. Гессе аргументовано на основі аналізу статистичних даних та порівнянь доводив необхідність таких кадрових змін²⁹. Так, він у рапорті до київського, подільського і волинського генерал-губернатора О. Дондукова-Корсакова від 3 грудня 1876 р. наводить статистичні дані про кількість україномовних видань за період 1872–1874 рр.: «что в Киеве периодически отзываются украинофильские тенденции, со стремлением создать и эмансипировать малорусскую литературу. По собранным сведениям чиновником, наблюдающим за книжною торгов-

²⁷ *Міяковський В.* Ювілей цензурного акту 1876 року [Електронний ресурс] // *Бібліологічні вісті*. Київ, 1926. № 3. С. 62–73. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/miak1876.htm>

²⁸ *Николайчук Д.* Київські імперські очільнику і «українське мовне питання»... С. 107.

²⁹ Там же. С. 107–108.

лею, книги на малоросійському нареччі складали в 1872–1873 г. 4,17% загального числа київських видань, 1873–1874 г. Цей відсоток при збільшенні абсолютного числа малоросійських видань в 8 разів виявився зростаючим до 23,08% загального числа. Книжки на малоросійському нареччі обнімають 4358 друкованих сторінок і видані в 65 600 екземплярах. Хоча і послідувало височайше повеління про заборону ввезення в межі імперії книжок і брошур, видаваних за межею на малоросійському нареччі, друкування і видання всередині імперії оригінальних творів і перекладів на той же нареччі, тим не менше, опубліковані до цього твори залишилися в обігу». Виходячи з таких міркувань він просить дозволу запровадити «на основі височайше затвердженого рішення Державного Ради 6 квітня 1865 г. для нагляду за книжковою торгівлею, типографіями, літографіями і друкарнями, виробляючими і продаючими належності тиснення» та у Київській губернії посаду особливого інспектора для нагляду за книжковою торгівлею і друком. «А тому, при такому положенні книжкової справи, призначення в Києві хоча б одного на перших порах особливого інспектора, з присвоєнням їй обов'язків, для нагляду за книжковою торгівлею і друкарнями тиснення, складає настоятельну необхідність»³⁰, – підсумував М. Гессе.

Саме у 1876 р., згідно з «Височайше затвердженом рішенням Державного Ради від 9 березня 1876 г.» міністра внутрішніх справ С. Ланського було уповноважено змінити кадровий штат губернських правлінь і губернських канцелярій, зокрема й Київської губернії. Впровадження цих нових штатів в губернській адміністрації також було зумовлено змінами в системі адміністративної влади, викликаних впровадженням земської (1864), судової (1864), міської (1870), військової (1874)

³⁰ Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914): Збірник документів і матеріалів / Відп. ред. Г. Боряк; упоряд. Г. Боряк, В. Баран, Л. Гісцова, Л. Демченко, О. Музичук, П. Найденко, В. Шандра. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 146–147.

реформ. Особливо важливим у цьому контексті стало запровадження незалежних за своїм змістом та функціями органів місцевого та міського самоврядування, що безпосередньо вплинуло на повноваження губернської адміністрації. Відтак, київський цивільний губернатор М. Гессе та Київське губернське управління втрачали ряд судових та адміністративних повноважень.

Таким чином, було зменшено саме кількість чиновників з особливих доручень при Київському цивільному губернатору з 4 до 2³¹. У розпорядженнях губернського керівництва до цих чиновників завжди містився перелік питань, на які вони повинні були звертати увагу у першу чергу. До основних завдань цих службовців відносилися: спостереження за діями міської та земської поліції та інших чиновників, виявлення настроїв населення, нагляд за порядком по церковному управлінню, торгівлі тощо. У цілому ж коло питань, на які звертали увагу чиновники з особливих доручень, було набагато ширшим³².

Суттєвих змін зазнав головний колегіальний виконавчий орган влади на місцях – губернське правління. Згідно з запровадженим міністром внутрішніх справ С. Ланським новим штатним розписом «Должности и оклады содержания чинов Киевского губернского управления составленного на основании Высочайше утвержденного 9 марта 1876 г. мнения Государственного Совета» відбулося скорочення штату чиновників Київського губернського управління з 68 до 39 осіб. До штату Київського губернського управління входили: губернатор, віце-губернатор, старший радник, два радники, губернський лікарський інспектор, помічник губернського лікарського інспектора, губернський інженер, губернський архітектор, губернський землемір, секретар канцелярії, чиновник з рахункової та екзекуторської частини, реєстратор, помічник реєстратора, архіваріус,

³¹ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 55, спр. 191, арк. 8.

³² *Дегтярьов С.* Подорожні журнали чиновника з особливих доручень при київському, подільському та волинському генерал-губернаторі майора Гайворонського // Сумська старовина. 2015. № 46. С. 6.

помічник архіваріуса, редактор (начальник газетного столу), помічник редактора, діловоди, помічники діловодів³³.

Отже, штат Київського губернського управління на 1876 р. склав 39 чиновників, які було розподілено за загальною присутністю губернського управління, канцелярією загальної присутності губернського управління, канцелярією губернського управління, п'ятьма відділеннями (1-ше, 2-ге і 3-тє відділення, будівельне та лікарське відділення) та десятьма столами³⁴.

Таким чином, у зв'язку з активізацією українського руху на середину 1870-х років серед представників київської імперської адміністрації формувалися різні підходи до проявів його діяльності, зокрема діяльності ПЗВРГТ та організації ним роботи III Археологічного з'їзду. Слід виділити кілька з них: 1) право-консервативний (підтриманий київською цивільною губернською адміністрацією в особі губернатора М. Гессе та помічника начальника Київського навчального округу М. Юзефовича) передбачав звинувачення членів ПЗВРГТ та учасників III Археологічного з'їзду в українофільському напрямку роботи, що суперечило політиці уряду. Такий підхід використовувався для покращення свого службового становища; 2) прагматичний, репрезентантом якого виступав київський, подільський та волинський генерал-губернатор князь О. Дондуков-Корсаков. Він передбачав певну лібералізацію у ставленні до українського мовного питання, й налагодження активної співпраці з українськими інтелектуалами, вбачав у цьому найбільш дієвий інструмент асиміляції, який не буде сприйнято інтелектуальною елітою негативно. Такий підхід зумовив запровадження ряду змін у діяльності місцевої імперської адміністрації (збільшення чиновницького апарату, введення нових посад та інституцій) й визначав те, що Київська губернська адміністрація в середині 1870-х років зазнала значних структурних змін, які в умовах активізації наукової, громадської, культурно-освітньої діяльності представників українського національного руху першої половини 1870-х рр., мали посприяти повноцінному виконанню

³³ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 55, спр. 191, арк. 9.

³⁴ Там само.

нею своїх адміністративно-контролюючих та організаційно-розпорядчих функцій.

Dmytrii Nikolaichuk

Postgraduate Student, Department
of History of Ukraine XIX early XX century,
Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), nikolaychuk800@gmail.com

**KYIV PROVINCIAL IMPERIAL ADMINISTRATION
AND UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT
(AN EXAMPLE OF THE HISTORY OF THE SOUTH-WESTERN
DEPARTMENT OF THE RUSSIAN GEOGRAPHICAL SOCIETY)**

The article analyzes the activities of the Kyiv Provincial Administration and the attitude of its individual representatives to the Ukrainian national movement of the mid-1870s on the example of the history of the Southwestern Department of the Russian Geographical Society. The author revealed the relationship between the provincial administration of the region and the Kiev «ukrainianophiles» in the second half of the nineteenth century. The main reasons for introducing a number of changes in the activities of the local administration (increase of the bureaucracy, introduction of new positions and institutions) of the second half of the nineteenth century were investigated. At the same time, the author determined that the Kyiv provincial administration in the mid-1870's undergoes significant structural changes that, in the conditions of intensification of the scientific, public, cultural and educational activities of the representatives of the Ukrainian national movement of the first half of the 1870's, should have contributed full-fledged performance of its administrative-controlling and organizational and administrative functions.

Key words: Kyiv civilian governor, provincial government, official, South-Western department of the Russian geographical society, III Archaeological Congress, M. Hesse, O. Dondukov-Korsakov.

REFERENCES

1. Berezhnaya, L., Budnitskiy, O. & Dolbilov, M. (2006). *Zapadnyye okrainy Rossiyskoy imperii*. Moscow: Novoye literaturnoye obozreniye. [in Russian].
2. Boryak, H. (Ed.). (2013). *Ukrains'ka identychnist' i ukrainske movne pytannya v Rosiis'kii imperii: sprobа derzhavnoho rehuluvannya (1847–1914)*.

Zbirnyk dokumentiv i materialiv. Kyiv: Instytut istoriï Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

3. Chorna, L. (2005)/ *Pivdenno-Zakhidnyi Viddil Rosiys'koho Heohrafichnogo Tovarystva i yoho rol' v ukrains'komu natsional'nomu vidrodzhenni*. (Extended abstract of Candidate's thesis). Odesa. [in Ukrainian].

4. Dehtyar'ov, S. (2015). Podorozhni zhurnaly chynovnyka z osoblyvykh doruchen' pry kyivskomu, podil'skomu ta volynskomu heneral-hubernatori mayora Hayvorons'koh. *Sums'ka starovyna*, (46), 5–18. [in Ukrainian].

5. Hrushevs'kyi, M. (1922). *Z pochyniv ukraïns'koho sotsyalistychnoho rukhu. Mykh. Drahomanov i zhenevs'kyi sotsyalistychny hurtok*. Viden'. [in Ukrainian].

6. Kaz'myrchuk, M. (2011). *Sotsial'no-ekonomichnyy rozvytok Kyivskoyi huberniyi (1861–1917 rr.)*. Kyiv: Lohos. [in Ukrainian].

7. Koliada, I. & Koliada, Yu. (2015). *Sontse ukraïns'koi muzyky. M. Lysenko*. Kyiv: Instytut istoriï Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

8. Koliada, I. (2011). Natsiokul'turna diial'nist' ukraïns'koi intelihentsii v umovakh suspil'no-politychnykh transformatsii 70–80-kh rr. XIX st. *Visnyk Prykarpats'koho universytetu. Istoriiia*, (20), 17–25 [in Ukrainian].

9. Koliada, I. (2010). *Ukrains'ka intelihentsiia v Rosii: suspil'no-politychna ta sotsial'no-kul'turna diial'nist' (druha polovyna XIX – pochatok XX st.)*. Kyiv. [in Ukrainian].

10. Koliada, I. (2016). *Mykhaylo Drahomanov. Apostol pravdy, nauky i svobody*. Kyiv: Instytut istoriï Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

11. Lubchenko, V. (2012). Rosiis'koho heohrafichnogo tovarystva Pivdenno-zakhidnyi viddil. In V. A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istoriïi Ukrayiny* (Vol. 10, p. 296). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

12. Miiakovs'kyi, V. (1926). Yuvilei tsenzurnoho aktu 1876 roku. *Bibliolohichni visti*, (3), 62–73. Retrieved from <http://litopys.org.ua/rizne/miak1876.htm> [in Ukrainian].

13. Miller, A. (2000). *"Ukraynskiy vopros" v politike vlastey i ruskom obshchestvennom mnenii (vtoraya polovina XIX veka)*. Saint Petersburg: «Ale-teyya». [in Russian].

14. Myl'ko, V. (2008). Fol'klorystychni studii v diial'nosti Pivdenno-Zakhidnogo viddilu Imperators'koho rosiis'koho heohrafichnogo tovarystva (O. P. Reient, Ed.). *Problemy istoriï Ukraini XIX-pochatok XX st.* – Problems of the history of Ukraine of XIX – beginning XX cc. (15), 246–253. [in Ukrainian].

15. Nikolaichuk, D. (2017). Kyivski impers'ki ochil'nyky i "ukraïns'ke movne pytannia" (140-kh rokovyn vydannia Ems'koho ukazu). *Ukrains'kyi istorychnyi zbirnyk*, (19), 98–111. [in Ukrainian].

16. Nikolaychuk, D. (2015). Heneral-hubernator O.M. Dondukov-Korsakov v otsintsi rosiys'koho istoryka O. Millera. (O.Poty'lchak, Ed) *Drahomaniv'ski istorychni studiyi: zb. nauk. prats' molodykh istorykiv*. (3 (7)), 219–227. [in Ukrainian].

17. Petruk, N. (2001). *Pivdenno-Zakhidnyi viddil Rosiys'koho veohrafichnogo tovarystva v suspil'no-politychnomu rusi Ukrainy u druhyi polovyni XIX st.* (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].

18. Reient, O. (2003). *Ukraiina v impers'ku dobu (XIX – pochatok XX st.)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

19. Savchenko, F. (1930). *Zaborona Ukrainstva 1876 r.: do istorii hromads'kykh rukhiv na Ukraini 1860–1870-kh rr.* Kharkiv-Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. [in Ukrainian].

20. Shandra, V. (2005). *Heneral-hubernatorstva v Ukraini: XIX – pochatok XX st.* Kyiv: Instytut istoriï Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

21. Shandra, V. (2006). Problemy upravlinnia Pravoberezhnou Ukrainou: Kyivs'ke heneral-hubernatorstvo za O. M. Dondukova-Korsakova (u 1869–1878 rr.). (O. P. Reient, Ed.). *Problemy istoriï Ukraini XIX – pochatok XX st.* – Problems of the history of Ukraine of XIX – beginning XX cc. (6), 193–213. [in Ukrainian].